๔. สมาสกณฺฑ

อถ นามานเมว อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนํ สมาโสติ นาม-นิสฺสิตตฺตา สยญฺจ นามิกตฺตา นามานนฺตรํ สมาโส วุจฺจเต.

โส จ สญฺญาวเสน ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว กมฺมธารโย ทิคุ ตปฺปุริโส พหุพฺพีหิ ทฺวนฺโท จาติ.

๔.๑. อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺร ปฐมํ อพฺยยีภาวสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นิจฺจสมาโสติ อสฺสปทวิคฺคโห.

“อุปนครํ” อิตีธ **อุป**สทฺทโต ปฐเมกวจนํ **สิ**. ตสฺส อุปสคฺค-ปรตฺตา “สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จา”ติ โลโป. **นคร**สทฺทโต ฉฏฺเฐกวจนํ **ส**. นครสฺส สมีปนฺติ อญฺญปเทน วิคฺคเห

“นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๐. อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.[๑]

อุปสคฺคปุพฺพโก **นิปาต**ปุพฺพโก จ นามิโก ยุตฺตตฺโถ เตเหว อตฺตปุพฺพเกหิ อุปสคฺคนิปาเตหิ สห นิจฺจํ สมสียเต, โส จ สมาโส **อพฺยยีภาว**สญฺโญ โหติ. อิธ อพฺยยีภาวาทิสญฺญาวิธายกสุตฺตาเนว วา สญฺญาวิธานมุเขน สมาสวิธายกานีติ ทฏฺฐพฺพานิ.

---

๑ กจฺ. ๓๑๙, โมคฺ. ๓/๒, นีติ. ๖๙๖

ตตฺถ **อพฺยย**มิติ อุปสคฺคนิปาตานํ สญฺญา[1] ลิงฺควจนเภเทปิ พฺยยรหิตตฺตา. อพฺยยานํ อตฺถํ วิภาวยตีติ **อพฺยยีภาโว** อพฺยยตฺถปุพฺพงฺคมตฺตา, อนพฺยยํ อพฺยยํ ภวตีติ วา **อพฺยยีภาโว**. ปุพฺพปทตฺถปฺปธาโน หิ อพฺยยีภาโว. เอตฺถ จ "อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก"ติ วุตฺตตฺตา อุปสคฺคนิปาตานเมว ปุพฺพนิปาโต.

๓๓๑. **นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.**[2]

เตสํ นามานํ ปยุชฺชมานปทตฺถานํ โย ยุตฺตตฺโถ, โส **สมาส**-สญฺโญ โหติ, ตทญฺญํ วากฺยมิติ รูฬฺหํ.

นามานิ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตานิ. สมสฺสเตติ[3] **สมาโส**, สงฺขิปียตีติ อตฺโถ.

วุตฺตํ หิ

"สมาโส ปทสงฺเขโป ปทปฺปจฺจยสํหิตํ
ตทฺธิตํ นาม โหเตวํ วิญฺเญยฺยํ เตสมนฺตรนฺ"ติ.

ทุวิธญฺจสฺส สมสนํ สทฺทสมสนมตฺถสมสนญฺจ. ตทุภยมฺปิ ลุตฺตสมาเส ปริปุณฺณเมว ลพฺภติ. อลุตฺตสมาเส ปน อตฺถสมสนเมว วิภตฺติโลปาภาวโต, ตตฺถาปิ วา เอกปทตฺตูปคมนโต ทุวิธมฺปิ ลพฺภเตว. เทฺว หิ สมาสสฺส ปโยชนานิ เอกปทตฺตเมกวิภตฺติตฺตญฺจาติ

---

๑ นีติ. ๖๙๕
๒ กจฺ. ๓๑๖, โมคฺ. ๓/๑, นีติ. ๖๗๕
๓ ก. สมสียติ

ยุตฺโต อตฺโถ **ยุตฺตตฺโถ**, อถ วา ยุตฺโต สงฺคโต สมฺพนฺโธ วา อตฺโถ ยสฺส โสยํ **ยุตฺตตฺโถ**, เอเตน สงฺคตตฺเถน **ยุตฺต**ตฺถวจเนน ภินฺนตฺถานํ เอกตฺถีภาโว[๑] สมาสลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติ. เอตฺถ จ "นามานนฺ"ติ วจเนน "เทวทตฺโต ปจตี"ติอาทีสุ อาขฺยาเตน สมาโส น โหตีติ ทสฺเสติ. สมฺพนฺธตฺเถน ปน **ยุตฺตตฺถ**คฺคหเณน "ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺสา"ติอาทีสุ อญฺญมญฺญานเปกฺเขสุ "เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา"ติอาทีสุ จ อญฺญสาเปกฺเขสุ อยุตฺตตฺถตาย สมาโส น โหตีติ[๒] ทีเปติ.

"อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม"ติ วิปริณาเมน "ยุตฺตตฺถานนฺ"ติ วตฺตเต.

๓๓๒. เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.[๓]

อิธ ปทนฺตเรน วา ตทฺธิตปฺปจฺจเยหิ วา **อายา**ทิปฺปจฺจเยหิ วา เอกตฺถีภูตา ยุตฺตตฺถา นาม. เตน "เตสํ ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ ตทฺธิตายาทิปฺปจฺจยนฺตานญฺจ วิภตฺติโย โลปนียา โหนฺตี"ติ อตฺโถ. สมาสคฺคหณาธิกาเร ปน สติ **เตสํ**คหเณน วา ตทฺธิตายาทิปฺ-ปจฺจยนฺตวิภตฺติโลโป.[๔] **จ**คฺคหณํ "ปภงฺกโร[๕]"ติอาทีสุ โลปนิวตฺตนตฺถํ.

วิปริณาเมน "ลุตฺตาสุ, วิภตฺตีสู"ติ วตฺตเต, **ยุตฺต**ตฺถคฺคหณญฺจ.

---

๑ สี. เอกตฺถภาโว
๒ นีติ. ๖๙๐
๓ กจฺ. ๓๑๗, โมคฺ. ๒/๑๑๙-๑๒๐, นีติ. ๖๗๖
๔ นีติ. ๖๗๗
๕ สํ.ส. ๑๕/๙๑/๕๙

๓๓๓. **ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.**[๑]

ลุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ สรนฺตสฺส อสฺส ยุตฺตตฺถภูตสฺส ติวิธสฺสปิ ลิงฺคสฺส ปกติภาโว โหติ. **จ**สทฺเทน กึสมุทย-อิทปฺปจฺจยตาทีสุ นิคฺคหีตนฺตสฺสปิ.[๒] นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺตกาภาวสฺส อิธ อนิจฺฉิตตฺตา อยมติเทโส.

สกตฺถวิรเหนิธ สมาสสฺส จ ลิงฺคภาวาภาวา[๓] วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ นามพฺยปเทสาติเทสมาห.

๓๓๔. **ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จ.**[๔]

ตทฺธิตนฺตา กิตนฺตา สมาสา จ นามมิว ทฏฺฐพฺพา **ตเว-ตุน-ตฺวาน-ตฺวา**ทิปฺปจฺจยนฺเต วชฺเชตฺวา. **จ**คฺคหณํ กิจฺจปฺปจฺจย-อา-อี-อินีอิตฺถิปฺปจฺจยนฺตาทิสฺสปิ นามพฺยปเทสตฺถํ. อิธ **สมาส**คฺคหณํ อตฺถวตํ สมุทายานํ นามพฺยปเทโส สมาสสฺเสวาติ นิยมตฺถนฺติ อปเร.

“อพฺยยีภาโว”ติ วตฺตเต.

๓๓๕. **โส นปุํสกลิงฺโค.**[๕]

โส อพฺยยีภาวสมาโส นปุํสกลิงฺโคว ทฏฺฐพฺโพติ นปุํสกลิงฺคตฺตํ. เอตฺถ หิ สติปิ ลิงฺคาติเทเส “อธิปญฺญนฺ”ติอาทีสุ “อธิญาณนฺ”ติอาทิรูปปฺปสงฺโค น โหติ สทฺทนฺตรตฺตา “ติปญฺญนฺ”-

---

๑ กจฺ.๓๑๘, นีติ. ๖๙๓

๒ นีติ. ๖๙๔

๓ สี. ลิงฺคสภาวาภาวา

๔ กจฺ. ๖๐๑

๕ กจฺ. ๓๒๐, โมคฺ. ๓/๙, นีติ. ๖๙๘

ติอาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ. น จายํ อติเทโส สุตฺเต อติเทสลิงฺคสฺส **อิว**สทฺทสฺส อทสฺสนโต. ปุเร วิย สฺยาทฺยุปฺปตฺติ.

“กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๓๓๖. **อํ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา.**[๑]

ตสฺมา อการนฺตา อพฺยยีภาวา ปราสํ วิภตฺตีนํ กฺวจิ **อํ** โหติ. เสสํ เนยฺยํ.

ตํ อุปนครํ. นครสฺส สมีปํ ติฏฺฐตีติ อตฺโถ. ตานิ อุปนครํ, อาลปเนเปวํ. ตํ อุปนครํ ปสฺส, ตานิ อุปนครํ.

น ปญฺจมฺยายมํภาโว　　**กฺวจี**ติ อธิการโต
ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐี-　　นนฺตุ โหติ วิกปฺปโต.

เตน อุปนครํ กตํ อุปนคเรน วา, เตหิ อุปนครํ อุปนคเรหิ วา, ตสฺส อุปนครํ เทหิ เตสํ อุปนครํ, อุปนครา อานย อุปนครมฺหา อุปนครสฺมา อุปนคเรหิ, อุปนครํ สนฺตกํ อุปนครสฺส วา เตสํ อุปนครํ อุปนครานํ วา, อุปนครํ นิเธหิ อุปนครมฺหิ อุปนครสฺมึ อุปนครํ อุปนคเรสุ วา. เอวํ อุปกุมฺภํ.

อภาเว ทรถานํ อภาโว นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํ.

ปจฺฉาอตฺเถ รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํ, อนุวาตํ.

โยคฺคตายํ ยถาสรูปํ, อนุรูปํ. รูปโยคฺคนฺติ อตฺโถ.

วิจฺฉายํ อตฺตานมตฺตานํ ปติ ปจฺจตฺตํ, อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุ อนฺวทฺธมาสํ.[๒]

---

๑ กจฺ. ๓๔๑, โมคฺ. ๒/๑๒๑-๒, นีติ. ๗๓๓　　๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๔๓/๓๒๒

อนุปุพฺพิยํ เชฏฺฐานํ อนุปุพฺโพ อนุเชฏฺฐํ.

ปฏิโลเม โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ,[๑] ปฏิปถํ, ปติวาตํ,[๒] อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา อชฺฌตฺตํ.[๓]

มริยาทาภิวิธีสุ อา ปาณโกฏิยา อาปาณโกฏิกํ. "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ **ก**ปฺปจฺจโย, อา กุมาเรหิ ยโส กจฺจายนสฺส อากุมารํ.

สมิทฺธิยํ ภิกฺขาย สมิทฺธีติ อตฺเถ สมาเส จ นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต

"สมาสสฺส, อนฺโต"ติ จ วตฺตเต.

๓๓๗. สโร รสฺโส นปุํสเก.[๔]

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสสฺส อนฺโต สโร รสฺโส โหติ. เอตฺถ จ **อพฺยยีภาว**คฺคหณํ นานุวตฺเตตพฺพํ. เตน ทิคุทฺวนฺทพหุพฺพีหีสุปิ นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสนฺตสฺสรสฺส รสฺสตฺตํ สิทฺธํ โหติ. "อํ วิภตฺตีน"มิจฺจาทินา **อ**มาเทโส. สุภิกฺขํ. คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ อุปคงฺคํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ.

อิตฺถีสุ อธิกิจฺจาติ อตฺเถ สมาสนปุํสกรสฺสตฺตาทีสุ กเตสุ

"อพฺยยีภาวา, วิภตฺตีนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘/๗
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๕๔/๒๖
๓ ที.สี. ๙/๙๖/๓๗
๔ กจฺ. ๓๔๒, โมคฺ. ๓/๒๓, นีติ. ๗๓๔

๓๓๘. อญฺญสฺมา โลโป จ.[๑]

อการนฺตโต อญฺญสฺมา อพฺยยีภาวสมาสา ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป จ โหติ. อธิตฺถิ.[๒] อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ กถา ปวตฺตตีติ อตฺโถ. อธิตฺถิ ปสฺส, อธิตฺถิ กตํ อิจฺจาทิ, เอวํ อธิกุมาริ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ. **โอ**การสฺส รสฺสตฺตํ **อุ**กาโร. เอวํ **อุปสคฺคปุพฺพโก**.

นิปาตปุพฺพโก ยถา วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ, เย เย วุฑฺฒา วา ยถาวุฑฺฒํ.

ปทตฺถานติกฺกเม. ยถากฺกมํ, ยถาสตฺติ, ยถาพลํ[๓] กโรติ. พลมนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ อตฺโถ. ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ,[๔] ยาวตายุกํ,[๕] **ก**ปฺปจฺจโย. ยตฺตเกน อตฺโถ ยาวทตฺถํ,[๖] ปพฺพตสฺส ปรภาโค ติโรปพฺพตํ,[๗] ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํ,[๘] ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ,[๙] อนฺโตนครํ, อนฺโตวสฺสํ, นครสฺส[๑๐] พหิ พหินครํ, ปาสาทสฺส อุปริ อุปริปาสาทํ,[๑๑] อุปริมญฺจํ, มญฺจสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐามญฺจํ, เหฏฺฐาปาสาทํ, ภตฺตสฺส ปุเร ปุเรภตฺตํ,[๑๒] เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ.[๑๓]

---

๑ กจฺ. ๓๔๓, นีติ. ๗๓๕
๒ กาสิกา. ๑๑/๑/๖
๓ ขุ.อป. ๓๓/๑๒๗/๑๑๖
๔ โมคฺ. ๓/๔, วิ.มหา. ๔/๑๒๘/๑๓๙
๕ ม.อุ. ๑๔/๒๐๐/๑๖๙
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๒๒๑/๒๒๑
๗ โมคฺ. ๓/๕
๘ สี. ติโรกุฑฺฑํ, ที.สี. ๙/๒๓๘/๗๘
๙ โมคฺ. ๓/๘
๑๐ สี, นีติ. นครโต
๑๑ ม.ม. ๑๓/๓๑๒/๒๙๒
๑๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๔/๒๕๕
๑๓ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๕/๒๕๖

สากลฺลตฺเถ สห มกฺขิกาย สมกฺขิกํ ภุญฺชติ. น กิญฺจิ ปริวชฺเชตีติ อตฺโถ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **ส**าเทโส. คงฺคาย โอรํ โอรคงฺคมิจฺจาทิ.

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโต.

๔.๒. กมฺมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท วิเสสนุตฺตรปโท วิเสสโนภยปโท อุปมานุตฺตรปโท สมฺภาวนาปุพฺพปโท อวธารณปุพฺพปโท นนิปาตปุพฺพปโท กุปุพฺพปโท ปาทิปุพฺพปโท จาติ.

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ตาว “มหนฺต ปุริส” อิตีธ อุภยตฺถ ปฐเมกวจนํ **สิ**. ตุลฺยาธิกรณภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **จ**สทฺท-**ต**สทฺทปฺปโยโค. มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ วิคฺคเห

อิโต ปรํ “วิภาสา รุกฺขติณ” อิจฺจาทิโต “วิภาสา”ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๙. **ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.**[๑]

เทฺว ปทานิ นามิกานิ ตุลฺยาธิกรณานิ อญฺญมญฺเญน สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ สติ โส สมาโส กมฺมธารยสญฺโญ จ โหติ.

เทฺว ปทานิ **ทฺวิปทํ**. ตุลฺยํ สมานํ อธิกรณํ อตฺโถ ยสฺส ปททฺวยสฺส ตํ **ตุลฺยาธิกรณํ**, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ. ภินฺนปฺปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมึ อตฺเถ ปวตฺติ **ตุลฺยาธิกรณตา**. กมฺมมิว ทฺวยํ ธารยตีติ

---

๑ กจฺ. ๓๒๔, โมคฺ. ๓/๑๑, นีติ. ๗๐๒

กมฺมธารโย. ยถา หิ กมฺมํ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยํ ธารยติ กมฺเม สติ กฺริยาย ปโยชนสฺส จ สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส เทฺว นามานิ ธารยติ ตสฺมึ สมาเส สติ เอกตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโต.

ปุเร วิย สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปปกติภาวา. สมาเสเนว ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส วุตฺตตฺตา "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ **จ**สทฺท**ต**สทฺทานมปฺปโยโค.

๓๔๐. มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท.[๑]

มหนฺตสทฺทสฺส **มหา** โหติ ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร. **มหตนฺ**ติ พหุวจนคฺคหเณน กฺวจิ **มห**อาเทโส จ,[๒] เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต วิเสสนภูตสฺส ปุพฺพปทสฺส **มหา**เทสวิธานโตว วิญฺญายติ.

"กมฺมธารโย, ทิคู"ติ จ วตฺตเต.

๓๔๑. อุเภ ตปฺปุริสา.[๓]

อุเภ กมฺมธารยทิคุสมาสา **ตปฺปุริส**สญฺญา โหนฺติ.

ตสฺส ปุริโส **ตปฺปุริโส**, ตปฺปุริสสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาย **ตปฺปุริโส**ติ วุตฺโต. ยถา หิ **ตปฺปุริส**สทฺโท คุณมติวตฺโต, ตถา อยํ สมาโสปิ. อุตฺตรปทตฺถปฺปธาโน หิ

---

๑ กจฺ. ๓๓๐, นีติ. ๗๑๐ ๒ นีติ. ๗๑๓

๓ กจฺ. ๓๒๖, นีติ. ๗๐๗

ตปฺปุริโสติ. ตโต นามพฺยปเทโส สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. อยํ ปน ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน ปรลิงฺโค จ.

มหาปุริโส มหาปุริสา อิจฺจาทิ ปุริสสทฺทสมํ. เอวํ มหาวีโร, มหามุนิ, มหนฺตญฺจ ตํ พลญฺจาติ มหาพลํ, มหพฺภยํ.[๑] **มห**อาเทโส. สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส. “สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **สนฺต**สทฺทสฺส สมาเส อภกาเรปิ **สา**เทโส.[๒] ตถา ปุพฺพปุริโส, ปรปุริโส, ปจมปุริโส, มชฺฌิมปุริโส, อุตฺตมปุริโส, ทนฺตปุริโส, ปรมปุริโส, วีรปุริโส, เสตหตฺถี, กณฺหสปฺโป, นีลุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํ.

กฺวจิ วิภาสาธิการโต น ภวติ. ยถา ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต,[๓] จิตฺโต คหปติ,[๔] สกฺโก เทวราชาติ.[๕]

ปุมา จ โส โกกิโล จาติ อตฺเถ สมาเส กเต

“โลปนฺ”ติ วตฺตเต.

๓๔๒. **ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ.**[๖]

ปุมอิจฺเจตสฺส อนฺโต **อ**กาโร โลปมาปชฺชเต ลิงฺคาทีสุ ปรปเทสุ สมาเสสุ, “อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ **ม**การสฺส นิคฺคหีตํ. ปุงฺโกกิโล. เอวํ ปุนฺนาโค.

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๗๕๙/๔๘๒
๒ นีติ. ๓๙๗
๓ สี. มนฺตาณิปุตฺโต, องฺ.เอกก. ๒๐/๑๙๖/๒๓
๔ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๕๐/๒๖
๕ วิ.อฏฺ. ๑/๗๖
๖ กจฺ. ๒๒๒, โมคฺ. ๓/๕๖, นีติ. ๔๔๙

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ วิคฺคยฺห สมาเส กเต

“ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท, อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๓. **กมฺมธารยสญฺเญ จ.**[๑]

กมฺมธารยสญฺเญ จ สมาเส อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพภูโต อิตฺถิวาจโก สทฺโท ปุพฺเพ ภาสิตปุมา เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส นิวตฺติ โหติ.

ขตฺติยกญฺญา ขตฺติยกญฺญาโย อิจฺจาทิ. เอวํ รตฺตลตา, ทุติยภิกฺขา, พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา, นาคมาณวิกา.

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส. เตน “ขตฺติยกุมารี กุมารสมณี ตรุณพฺราหฺมณี”ติอาทีสุ อุตฺตรปเทสุ อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส น นิวตฺติ โหติ.

อิตฺถิยมิจฺเจว กึ. กุมารีรตนํ, สมณีปทุมํ.

ภาสิตปุมาติ กึ. คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุ. “นนฺทา-โปกฺขรณี,[๒] จนฺทาเทวี[๓]”ติอาทีสุ ปน สญฺญาสทฺทตฺตา น โหติ.

ตถา ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ ปุรตฺถิมกาโย. เอตฺถ จ กาเยกเทโส **กาย**สทฺโท. เอวํ ปจฺฉิมกาโย, เหฏฺฐิมกาโย, อุปริมกาโย, สพฺพกาโย, ปุราณวิหาโร, นวาวาโส, กตรนิกาโย,

---

๑ กจฺ. ๓๓๒, นีติ. ๗๑๖

๒ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๒๓๑/๑๔๕

๓ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๑๓๓/๑๒๑

กตมนิกาโย, เหตุปฺปจฺจโย, อพหุลํ พหุลํ กตนฺติ พหุลีกตํ,[๑] ชีวิตปฺปธานํ นวกํ ชีวิตนวกํ อิจฺจาทิ.

วิเสสนุตฺตรปเท ชินวจนานุปโรธโต เถราจริยปณฺฑิตาทิ วิเสสนํ ปรญฺจ ภวติ. ยถา สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตตฺเถโร. เอวํ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร, มหากสฺสปตฺเถโร, พุทฺธโฆสาจริโย,[๒] ธมฺมปาลาจริโย, อาจริยคุตฺติโลติ วา, มโหสโธ จ โส ปณฺฑิโต จาติ มโหสธปณฺฑิโต.[๓] เอวํ วิธุรปณฺฑิโต, วตฺถุวิเสโส.

วิเสสโนภยปโท ยถา สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, สินิทฺโธ จ โส อุณฺโห จาติ สินิทฺธุณฺโห, มาโส. ขญฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ ขญฺชขุชฺโช. เอวํ อนฺธพธิโร, กตากตํ,[๔] ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, อุจฺจาวจํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, คตปจฺจาคตํ.

อุปมานุตฺตรปเท อภิธานานุโรธโต อุปมานภูตํ วิเสสนํ ปรํ ภวติ. ยถา สีโห วิย สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห. เอวํ มุนิวสโภ, มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิจฺโจ, รํสิ วิย รํสิ, สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิ. เอวํ วินยสาคโร, ปุณฺฑรีกมิว ปุณฺฑรีโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑรีโก จาติ สมณปุณฺฑรีโก, สมณปทุโม.[๕] จนฺโท วิย จนฺโท, มุขญฺจ ตํ จนฺโท จาติ มุขจนฺโท. เอวํ มุขปทุมํ อิจฺจาทิ.

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๒๓๘/๑๑๔
๒ วิมติ. ๑/๓๘๖
๓ ชา.อฏฺ. ๙/๕๘๙/๒๗๕
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๕๐/๒๕
๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๘๗/๙๙

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ. เอวํ ธมฺมสญฺญา, ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ปาณสญฺญิตา, อสุภสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, อนตฺตสญฺญา, ธาตุสญฺญา, ธีตุสญฺญา, อตฺตสญฺญา, อตฺถิสญฺญา, อตฺตทิฏฺฐิ อิจฺจาทิ.

อวธารณปุพฺพปโท ยถา คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ. เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, ปญฺญาธนํ,[๑] จกฺขุ เอว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ. เอวํ จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, จกฺขุทฺวารํ, รูปารมฺมณมิจฺจาทิ.

นนิปาตปุพฺพปโท[๒] ยถา น พฺราหฺมโณติ อตฺเถ กมฺมธารยสมาเส วิภตฺติโลปาทิมฺหิ จ กเต

“อุเภ ตปฺปุริสา”ติ ตปฺปุริสสญฺญา.

๓๔๔. **อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส.**[๓]

นสฺส นิปาตปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ. ตปฺปุริเสกเทสตฺตา ตปฺปุริโส. อพฺราหฺมโณ.

น นิเสโธ สโต ยุตฺโต เทสาทินิยมํ วินา
อสโต จาผโล ตสฺมา กถมพฺราหฺมโณติ เจ.
นิเสธตฺถานุวาเทน ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา- ขฺยาปนาโยปปชฺชเต.

ทุวิโธ จสฺสตฺโถ ปสชฺชปฺปฏิเสธปริยุทาสวเสน.

---

๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖/๔
๒ โมคฺ. ๓/๑๒
๓ กจฺ. ๓๓๓, โมคฺ. ๓/๗๔, นีติ. ๗๑๗

ตตฺถ โย “อสูริยปสฺสา ราชทารา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถสฺส สพฺพถา อภาวํ ทีเปติ, โส **ปสชฺชปฺปฏิเสธวาจี** นาม. โย ปน “อพฺราหฺมณ-อมนุสฺสา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ การิยํ ปฏิปาทยติ, โส **ปริยุทาสวาจี** นาม.

วุตฺตญฺจ

“ปสชฺชปฺปฏิเสธสฺส ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา
วตฺถุโต อญฺญตฺร วุตฺติ ปริยุทาสลกฺขณนฺ”ติ.

นเนฺววํ สนฺเตปิ “อพฺราหฺมโณ”ติอาทีสุ กถมุตฺตรปทตฺถปฺ-ปธานตา สิยาติ.

วุจฺจเต. **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทานํ พฺราหฺมณาทิอตฺถสฺเสว ตํสทิสาทิ-อตฺถสฺสาปิ วาจกตฺตา. **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทา หิ เกวลา พฺราหฺมณาทิ-อตฺเถเสฺวว ปากฏา **ภู**สทฺโท วิย สตฺตายํ. ยทา เต ปน อญฺเญน สทิสาทิวาจเกน **น**อิติ นิปาเตน ยุชฺชนฺติ, ตทา ตํสทิสตทญฺญตพฺพิรุทฺธ-ตทภาเวสุปิ วตฺตนฺติ **ภู**สทฺโท วิย **อนุวภิ**ยาทิโยเค อนุภวนอภิภวนาทีสุ. ตสฺมา อุตฺตรปทตฺถโชตโกเยเวตฺถ นอิติ นิปาโตติ น โทโส, เตน อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ อมนุสฺโส, อสฺสมโณ.

อญฺญตฺเถ. น พฺยากตา อพฺยากตา, อสํกิลิฏฺฐา, อปริยา-ปนฺนา.

วิรุทฺธตฺเถ น กุสลา อกุสลา. กุสลปฏิปกฺขาติ อตฺโถ. เอวํ อโลโภ, อมิตฺโต.

ปสชฺชปฺปฏิเสเธ น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน, ปุญฺญํ อกโรนฺโต.

“นสฺส, ตปฺปุริเส”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๕. สเร อนฺ.[๑]

นอิจฺเจตสฺส ปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **อนฺ** โหติ สเร ปเร.

น อสฺโส อนสฺโส, น อริโย อนริโย. เอวํ อนิสฺสโร, อนิฏฺโฐ, อนาสโว, อนูปวาโท, น อาทาย อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิ.

กุปฺปุพฺพปโท[๒] ยถา กุจฺฉิตมนฺนนฺติ นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห. กมฺมธารยสมาเส กเต

“ตปฺปุริเส, สเร”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๖. กทฺ กุสฺส.[๓]

กุอิจฺเจตสฺส นิปาตสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **กทฺ** โหติ สเร ปเร.[๔] กทนฺนํ. เอวํ กทสนํ.

สเรติ กึ. กุทารา, กุปุตฺตา, กุทาสา, กุทิฏฺฐิ.

“กุสฺสา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๓๓๔, โมคฺ. ๓๗๕, นีติ. ๗๑๘

๒ โมคฺ. ๓/๑๓

๓ สี. กทํ กุสฺส, กจฺ. ๓๓๕, โมคฺ. ๓/๑๐๗, นีติ. ๗๑๙

๔ สี, ก. ปเร, สรโลโป.

๓๔๗. **กาปฺปตฺเถสุ จ.**[๑]

กุอิจฺเจตสฺส อปฺปตฺเถ วตฺตมานสฺส **กา** โหติ ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร. พหุวจนุจฺจารณโต กุจฺฉิตตฺเถ จ กฺวจิ ตปฺปุริเส.[๒] อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํ. เอวํ กาปุปฺผํ, กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส,[๓] กุปุริโส วา.

ปาทิปุพฺพปโท[๔] จ นิจฺจสมาโสว. ปธานํ วจนํ ปาวจนํ, ภุสํ วทฺธํ ปวทฺธํ, สรีรํ. สมํ สมฺมา วา อาธานํ สมาธานํ, วิวิธา มติ วิมติ, วิวิโธ กปฺโป วิกปฺโป, วิสิฏฺโจ วา กปฺโป วิกปฺโป, อธิโก เทโว อติเทโว. เอวํ อธิเทโว,[๕] อธิสีลํ, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ, โสภนํ กตํ สุกตํ, อโสภนํ กตํ ทุกฺกฏํ อิจฺจาทิ.

เย อิธ อวิหิตลกฺขณา นามนิปาโตปสคฺคา, เตสํ "นามานํ สมาโส"ติ โยควิภาเคน สมาโส ทฏฺฐพฺโพ.[๖] ยถา อปุนเคยฺยา คาถา, อจนฺทมุลฺโลกิกานิ มุขานิ, อสฺสทฺธโภชี, อลวณโภชีติอาทีสุ อยุตฺตตฺถตฺตา นาญฺเญน สมาโส.

ตถา ทิฏฺโจ ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺโพ ตถาคตํ. เอวํ สุตปุพฺโพ ธมฺมํ, คตปุพฺโพ มคฺคํ, กมฺมนิ ทิฏฺฐา ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺพา เทวา เตน. เอวํ สุตปุพฺพา ธมฺมา, คตปุพฺพา ทิสา, ปหาโร, ปราภโว, วิหาโร. อาหาโร, อุปหาโร อิจฺจาทิ.

กมฺมธารยสมาโส.

---

๑ กจฺ. ๓๓๖, โมคฺ. ๓/๑๐๘, นีติ. ๗๒๐
๒ สี. ปุริเส, นีติ. ๗๒๑
๓ โมคฺ. ๓/๑๐๙
๔ โมคฺ. ๓/๙
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๕/๕๕๔
๖ นีติ. ๖๘๙

๔.๓. ทิคุสมาส

อถ ทิคุสมาโส วุจฺจเต.

ตโย โลกา สมาหฏา จิตฺเตน สมฺปิณฺฑิตา. ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ วา อตฺเถ “นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ วตฺตมาเน “ทฺวิปเท”ติอาทินา กมฺมธารยสมาโส. ตโต สมาสสญฺญายํ วิภตฺติโลเป ปกติภาเว จ กเต

“กมฺมธารโย”ติ วตฺตเต.

๓๔๘. **สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ.**[๑]

สงฺขฺยาปุพฺโพ กมฺมธารยสมาโส ทิคุสญฺโญ โหติ.

เทฺว คาโว **ทิคุ**, ทิคุสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส **ทิคู**ติ วุตฺโต. อถ วา สงฺขฺยาปุพฺพตฺตนปุํสเกกตฺตสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คโต อวคโตติ **ทิคู**ติ วุจฺจติ, ทฺวีหิ วา ลกฺขเณหิ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **ทิคุ**. เอตฺถ จ “สงฺขฺยาปุพฺโพ”ติ วุตฺตตฺตา สงฺขฺยาสทฺทสฺเสว ปุพฺพนิปาโต. “อุเภ ตปฺปุริสา”ติ ตปฺปุริสสญฺญา.

“นปุํสกลิงฺโค”ติ วตฺตเต.

๓๔๙. **ทิคุสฺเสกตฺตํ.**[๒]

ทิคุสฺส สมาสสฺส เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

---

๑ กจฺ. ๓๒๕, นีติ. ๗๐๓ ๒ กจฺ. ๓๒๑, นีติ. ๖๙๙

สมาหารทิคุสฺเสตํ คหณํ. ตตฺถ สพฺพตฺเถกวจนเมว โหติ, อญฺญตฺร ปน พหุวจนมฺปิ. นามพฺยปเทสสฺยาทฺยุปฺปตฺติ อมาเทสาทิ.

ติโลกํ, เห ติโลก, ติโลกํ, ติโลเกน, ติโลกสฺส, ติโลกา ติโลกสฺมา ติโลกมฺหา, ติโลกสฺส, ติโลเก ติโลกมฺหิ ติโลกสฺมึ.

เอวํ ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑํ, ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ, ติณฺณํ มลานํ สมาหาโรติ วา ติมลํ, ติลกฺขณํ, จตุสฺสจฺจํ, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสํ. "สโร รสฺโส นปุํสเก"ติ รสฺสตฺตํ. ปญฺจสิกฺขาปทํ, สฬายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐสีลํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสีลํ, สตโยชนํ.

ตถา เทฺว รตฺติโย ทฺวิรตฺตํ, ติสฺโส รตฺติโย ติรตฺตํ, เทฺว องฺคุลิโย ทฺวงฺคุลํ, สตฺต โคทาวริโย, ตาสํ สมาหาโรติ วา สตฺตโคทาวรํ.

เอตฺถ จ รตฺติ-องฺคุลิ-โคทาวรีนมนฺตสฺส

๓๕๐. กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต.[๑]

ราชาทิคณสฺเสตํ คหณํ. เตน สมาสนฺตคตานํ **ราชา**ทีนํ นามานํ อนฺโต กฺวจิ **อ**กาโร โหตีติ อตฺโถ. **การ**คฺคหเณน พหุพฺพีหาทิมฺหิ สมาสนฺเต กฺวจิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **สุรภิ-สุ-ทุ-ปูตี**หิ คนฺธนฺตสฺสิกาโร จ.[๒]

อถ วา อ จ โก จ **อกา**. **ร**กาโร ปทสนฺธิกโร. เตน กฺวจิ สมาสนฺตคตานมนฺโต หุตฺวา **อ-ก**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ อตฺโถ.[๓]

---

๑ กจฺ. ๓๓๗, โมคฺ. ๑/๔๐, นีติ. ๗๒๒ ๒ โมคฺ. ๓/๕๑
๓ นีติ. ๗๒๓

เตน ปญฺจ คาโว สมาหฏาติ อตฺเถ สมาสาทึ กตฺวา สมาสนฺเต อปฺปจฺจเย “โอ สเร จา”ติ อวาเทเส จ กเต “ปญฺจควนฺ”ติอาทิ จ สิชฺฌติ. “ทฺวิรตฺตนฺ”ติอาทีสุ ปน อปฺปจฺจเย กเต ปุพฺพสรสฺส “สรโลโป”ติอาทินา โลโป.[๑]

อสมาหารทิคุ ยถา เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโล.[๒] เอวํ เอกธมฺโม, เอกปุตฺโต, ตโย ภวา ติภวา, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา, ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ อิจฺจาทิ.

ทิคุสมาโส.

๑ โมคฺ. ๓/๔๓-๕

๒ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๗๐/๒๑

๔.๔. ตปฺปุริสสมาส

อถ ตปฺปุริสสมาโส วุจฺจเต.

โส ปน ทุติยาทีสุ ฉสุ วิภตฺตีสุ ภาวโต ฉพฺพิโธ. ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส คตนิสฺสิตาตีตาติกฺกนฺตปฺปตฺตาปนฺนาทีหิ ภวติ.

สรณํ คโตติ วิคฺคเห

"ตปฺปุริโส"ติ วตฺตเต.

๓๕๑. **อมาทโย ปรปเทภิ.**[๑]

อมาทิวิภตฺยนฺตานิ ยุตฺตตฺถานิ ปุพฺพปทานิ นาเมหิ ปรปเทภิ สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส ตปฺปุริสสญฺโญ โหติ. อยญฺจ ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจนลิงฺโค.

คตาทิสทฺทา กิตนฺตตฺตา ติลิงฺคา, วิภตฺติโลปาทิ สพฺพํ ปุพฺพสมํ. โส สรณคโต,[๒] เต สรณคตา. สา สรณคตา, ตา สรณคตาโย. ตํ กุลํ สรณคตํ, ตานิ กุลานิ สรณคตานิ[๓] อิจฺจาทิ.

เอวํ อรญฺญคโต,[๔] ภูมิคโต,[๕] ธมฺมํ นิสฺสิโต ธมฺมนิสฺสิโต, อตฺถนิสฺสิโต, ภวํ อตีโต ภวาตีโต, กาลาตีโต, ปมาณํ อติกฺกนฺตํ ปมาณาติกฺกนฺตํ. โลกาติกฺกนฺตํ, สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต, ทุกฺขปฺปตฺโต,

---

๑ กจฺ. ๓๒๗, โมคฺ. ๓/๑๐, นีติ. ๗๐๔
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๙๐/๕๐
๓ นีติ. ๗๐๕
๔ วิสุทฺธิ. ๒/๕๗
๕ สํ.ส. ๑๕/๑๓๖/๑๒๑

โสตํ อาปนฺโน โสตาปนฺโน, นิโรธสมาปนฺโน, รถํ อารูฬฺโห รถารูฬฺโห, สพฺพรตฺตึ โสภโน สพฺพรตฺติโสภโน, มุหุตฺตสุขํ.

อุปปทสมาเส ปน วุตฺติเยว ตสฺส นิจฺจตฺตา.[๑] ยถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร, กุมฺภกาโร, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, วินยธโร, สจฺจํ วทิตุํ สีลมสฺสาติ สจฺจวาที อิจฺจาทิ.

ตวนฺตุมานนฺตาทิกิตนฺเตหิ วากฺยเมว ววตฺถิตวิภาสาธิการโต.[๒] ยถา โอทนํ ภุตฺวา, ธมฺมํ สุณมาโน, ธมฺมํ สุณนฺโต, กฏํ กราโน. อนภิธานโต วา. อภิธานลกฺขณา หิ ตทฺธิตสมาสกิตกาติ.

ทุติยาตปฺปุริโส.

ตติยา กิตก-ปุพฺพ-สทิส-สมูนตฺถ-กลห-นิปุณ-มิสฺส-สขิลาทีหิ.

พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต, ธมฺโม. เอวํ ชินเทสิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปฺปสตฺโถ,[๓] อิสฺสรกตํ, สยํกตํ, สุเกหิ อาหฏํ สุกาหฏํ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรคปีฬิโต, อคฺคิทฑฺโฒ, สปฺปทฏฺโจ, สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธ, อิจฺฉาย อปกโต อิจฺฉาปกโต,[๔] สีเลน สมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน. เอวํ สุขสหคตํ,[๕] ญาณสมฺปยุตฺตํ,[๖] มิตฺตสํสคฺโค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติตฺถทฺโธ, คุณหีโน, คุณวุฑฺโฒ, จตุวคฺคกรณียํ,

---

๑ นีติ. ๖๘๒

๒ นีติ. ๖๗๘,๖๘๐

๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๙/๒๐๑

๔ วิ.มหา. ๔/๑๒๙/๑๔๐

๕ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๔๐๔/๓๑๑

๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๖/๔๔

จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา,[๑] นที.

กฺวจิ วุตฺติเยว. อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป. กฺวจิ วากฺยเมว. ผรสุนา ฉินฺนํ, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพา.[๒]

ปุพฺพาทิโยเค มาเสน ปุพฺโพ มาสปุพฺโพ. เอวํ มาตุสทิโส, ปิตุสโม, เอกูนวีสติ, สีลวิกโล, อสิกลโห, วาจานิปุโณ, ยาวกาลิก-สํมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกปฺโป, ปุญฺเญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก, คุณาธิโก, คุเฬน สํสฏฺโฐ โอทโน คุโฬทโน, ขีโรทโน, อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ,[๓] มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ลกฺขิโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส, ชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ,[๔] ปกติยา เมธาวี ปกติเมธาวี อิจฺจาทิ.

ตติยาตปฺปุริโส.

จตุตฺถี ตทตฺถ-อตฺถ-หิต-เทยฺยาทีหิ.

ตทตฺเถ กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ.[๕] กถินจีวรตฺถายาติ อตฺโถ. เอวํ จีวรทุสฺสํ, จีวรมูลฺยํ, ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา ยาคุตณฺฑุลา, ภตฺตตณฺฑุลา, สํฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ สํฆภตฺตํ,[๖] อาคนฺตุกานมตฺถาย ภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํ. เอวํ คมิกภตฺตํ, ปาสาทาย ทพฺพํ ปาสาททพฺพํ.

---

๑ สํ.นิ. ๑๖/๗๕/๑๒๙
๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๒๖๑/๒๘๙
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๐/๒๓๙
๔ ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๑๙๐
๕ วิ.มหา. ๕/๓๐๘/๙๔
๖ วิ.มหา. ๔/๑๒๘/๑๓๙

อตฺเถ[๑] ภิกฺขุสํฆสฺสตฺถาย วิหาโร ภิกฺขุสํฆตฺโถ วิหาโร, ภิกฺขุสํฆตฺถา ยาคุ, ภิกฺขุสํฆตฺถํ จีวรํ, ยสฺสตฺถาย ยทตฺโถ, ยทตฺถา, ยทตฺถํ. เอวํ ตทตฺโถ, ตทตฺถา, ตทตฺถํ. เอตทตฺโถ วายาโม, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํ.[๒] กิมตฺถํ, อตฺตตฺถํ, ปรตฺถํ, วินโย สํวรตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย.[๓] ตถา โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, ปุปฺผํ. สํฆเทยฺยํ, จีวรํ. อิธ น ภวติ. สํฆสฺส ทาตพฺพํ, สํฆสฺส ทาตุํ อิจฺจาทิ.

จตุตฺถีตปฺปุริโส.

ปญฺจมี อปคมน-ภย-วิรติ-โมจนตฺถาทีหิ.

เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโต. เอวํ ปลาปาปคโต, นครนิคฺคโต ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต.[๔] คามโต นิกฺขนฺตํ คามนิกฺขนฺตํ, รุกฺขคฺคา ปติโต รุกฺขคฺคปติโต, สาสนจุโต, อาปตฺติวุฏฺฐานํ, ธรณิตลุคฺคโต, สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ สพฺพภวนิสฺสโฏ.

ภยตฺถาทิโยเค ยถา ราชโต ภยํ ราชภยํ, โจเรหิ ภยํ โจรภยํ, อมนุสฺเสหิ ภยํ อมนุสฺสภยํ, อคฺคิโต ภยํ อคฺคิภยํ.[๕] ปาปโต ภีโต ปาปภีโต, ปาปภีรุโก, อกตฺตพฺพโต วิรติ อกตฺตพฺพ-วิรติ. เอวํ กายทุจฺจริตวิรติ, วจีทุจฺจริตวิรติ, พนฺธนา มุตฺโต

---

๑ สี. อตฺเถน นิจฺจสมาโส สพฺพลิงฺคตา จ.
๒ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๔
๓ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๑๖๖/๙๑
๕ อภิ.วิ. ๓๕/๙๓๙/๔๕๘

พนฺธนมุตฺโต, วนมุตฺโต, พนฺธนโมกฺโข, กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํ, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ, โอมโกมกํ.

กฺวจิ วุตฺติเยว. กมฺมโต ชาตํ กมฺมชํ. เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ. อิธ น ภวติ. ปาสาทา ปติโต.

ปญฺจมีตปฺปุริโส.

ฉฏฺฐี. รญฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต. เอวํ ราชปุริโส, อาจริยปูชโก, พุทฺธสาวโก, พุทฺธรูปํ, ชินวจนํ, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, ปุปฺผคนฺโธ,[๑] ผลรโส, กายสฺส ลหุตา กายลหุตา.[๒] มรณสฺสติ,[๓] รุกฺขมูลํ, อยสฺส ปตฺโต อโยปตฺโต. เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, ปานียถาลกํ,[๔] สปฺปิกุมฺโภ.

"เทวานํ ราชา"ติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ **อ**กาโร. ตโต "สฺยา จา"ติ **อา**ตฺตํ น ภวติ.[๕] เทวราโช, เทวราชา, เทวราชํ, เทวราเช อิจฺจาทิ ปุริสสทฺทสมํ. **อ**ตฺตาภาเว โส เทวราชา เต เทวราชาโน อิจฺจาทิ ราชสทฺทสมํ. ตถา เทวานํ สขา เทวสโข, เทวสขา, โส เทวสขา, เต เทวสขาโน อิจฺจาทิ.

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ. เอวํ ปุมฺภาโว. ปุมนฺตโลปาทิ.

หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ,[๖] ภิกฺขุนิสํโฆ,[๗] ชมฺพุสาขา. เอตฺถ จ

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๕๔/๒๖
๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๔๒/๒๘
๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๗๔/๒๖๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๖๓๑/๔๑๐
๕ นีติ. ๓๕๕
๖ องฺ.เอกก. ๒๐/๑/๑
๗ วิ.จูฬ. ๗/๔๑๓/๒๔๕

“กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ”ติอาทินา มชฺเฌ **อี**การ**รู**การานํ รสฺสตฺตํ.

วิภาสาธิการโต กฺวจิ วากฺยเมว. สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, ภินฺนานํ สนฺธาตา,[๑] กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ยา จ ปกฺขสฺส อฏฺฐมี,[๒] มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม.

ยุตฺตตฺโถ อิจฺเจว. “ภโฏ รญฺโญ ปุริโส เทวทตฺตสฺสา”ติ เอตฺถ “ภฏสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี”ติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตาย อยุตฺตตฺถ-ภาวโต สมาโส น ภวติ. “โกสลสฺส รญฺโญ ปุตฺโต”ติอาทีสุ ปน สาเปกฺขตาย อสมตฺถตฺตา น ภวติ. สมฺพนฺธีสทฺทานํ ปน นิจฺจํ สาเปกฺขตฺเตปิ คมกตฺตา สมาโส.[๓] ยถา เทวทตฺตสฺส ครุกุลํ, ภควโต สาวกสํโฆติ[๔] อาทิ.

ฉฏฺฐีตปฺปุริโส.

สตฺตมี. รูเป สญฺญา รูปสญฺญา.[๕] เอวํ รูปสญฺเจตนา, สํสารทุกฺขํ, จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ,[๖] ธมฺเม รโต ธมฺมรโต, ธมฺมาภิรติ, ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ธมฺเมสุ นิรุตฺติ ธมฺมนิรุตฺติ, ทานาธิมุตฺติ, ภวนฺตรกตํ, ทสฺสเน อสฺสาโท ทสฺสนสฺสาโท, อรญฺเญ วาโส อรญฺญวาโส, วิกาเล โภชนํ วิกาลโภชนํ,[๗] กาเล วสฺสํ กาลวสฺสํ, วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํ. เอวํ

---

๑ ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔
๑ องฺ.ติก. ๒๐/๓๓/๑๓๙
๓ นีติ. ๖๙๑
๒ องฺ.นวก. ๒๓/๒๗/๓๓๓
๕ วิสุทฺธิ. ๒/๑๓๗
๖ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๓๑๙
๗ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๐/๗๕

วนมหิโส, คามสูกโร, สมุทฺทมจฺโฉ, อาวาฏกจฺฉโป, อาวาฏมณฺฑูโก, กูปมณฺฑูโก, ติตฺถนาวา, อิตฺถีสุ ธุตฺโต อิตฺถิธุตฺโต[1] ( )[2] ฉายาย สุกฺโข ฉายาสุกฺโข. องฺคารปกฺกํ, จารกพทฺโธ.

อิธ วุตฺติเยว. ยถา วเน จรตีติ วนจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสโย, ถเล ติฏฺฐตีติ ถลฏฺโฐ. เอวํ ชลฏฺโฐ, ปพฺพตฏฺโฐ. มคฺคฏฺโฐ, ปงฺเก ชาตํ ปงฺกชํ, สิเร รุหตีติ สิโรรุหํ อิจฺจาทิ.

อิธ น ภวติ. โภชเน มตฺตญฺญุตา,[3] อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา,[4] อาสเน นิสินฺโน, อาสเน นิสีทิตพฺพํ.[5]

สตฺตมีตปฺปุริโส.

“ตทนุปโรเธนา”ติ วุตฺตตฺตา ยถาภิธานํ ตปฺปุริเส กฺวจิ **อจฺจนฺต**าทีสุ **อ**มาทิวิภตฺยนฺตํ ปุพฺพปทํ ปรํ สมฺภวติ.

ยถา อนฺตํ อติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ[6] อจฺจนฺตานิ, เวลํ อติกฺกนฺโต อติเวโล. รสฺสตฺตํ. เอวํ มาสํ อตีโต อติมาโส, ปตฺตชีวิโก, อาปนฺนชีวิโก, อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตนฺติ ปจฺจกฺขํ ทสฺสนํ, ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ปจฺจกฺขา พุทฺธิ, อตฺถํ อนุคตํ อนฺวตฺถํ, โกกิลาย อวกุฏฺฐํ อวโกกิลํ[7] วนํ. ปริจฺจตฺตนฺติ อตฺโถ. อวมยูรํ, อชฺฌยนาย ปริคิลาโน ปริยชฺฌยโน,[8] กมฺมสฺส อลํ สมตฺโถติ อลํกมฺโม, วจนาย

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๑๐๖/๓๕๖

๒ สี. (อกฺขธุตฺโต)

๓ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓๕๕/๓๐๔

๔ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓๕๒/๓๐๓

๕ วิ.จูฬ. ๗/๒๗๗/๔๒

๖ โมคฺ. ๓/๑๐

๗ โมคฺ. ๓/๑๑

๘ โมคฺ. ๓/๑๒

อลนฺติ อลํวจโน, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ,[๑] กิเลเสหิ นิกฺขนฺโต นิกฺกิเลโส, นิรงฺคโณ, โกสมฺพิยา นิกฺขนฺโต นิกฺโกสมฺพี, วนโต นิยฺยาโต นิพฺพโน, อาจริยโต ปโร ปาจริโย. เอวํ ปยฺยโก, ปรหิยฺโย, คงฺคาย อุปริ อุปริคงฺคํ. เอวํ เหฏฺฐานที, อนฺโตสมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส, หํสราชา วา, มาสสฺส อทฺธํ อทฺธมาสํ, มาสทฺธํ วา, อามลกสฺส อทฺธํ อทฺธามลกํ, อามลกทฺธํ วา, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒมาสกํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพํ ปุพฺพรตฺตํ,[๒] รตฺติยา ปจฺฉา ปจฺฉารตฺตํ.[๓] เอตฺถ จ "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ รตฺติสทฺทนฺตสฺส **อ**ตฺตํ. อหสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพนฺหํ.[๔] เอวํ สายนฺหํ. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อห**สฺส **อนฺห**าเทโส.

อมาทิปรตปฺปุริโส.

กฺวจิ ตปฺปุริเส ปภงฺกราทีสุ วิภตฺติโลโป น ภวติ.

ยถา ปภํ กโรตีติ อตฺเถ "อมาทโย ปรปเทภี"ติ สมาโส. "นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ"ติ สมาสสญฺญา. ตโต "เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา"ติ วิภตฺติโลเป สมฺปตฺเต ตตฺเถว **จ**คฺคหเณน ปุพฺพปเท วิภตฺติโลปาภาโว.[๕] เสสํ สมํ. ปภงฺกโร, อมตํ ททาตีติ อมตนฺทโท, รณํ ชหาตีติ รณญฺชโห, ชุตึ ธาเรตีติ ชุตินฺธโร. ตถา สหสากตํ,

---

๑ โมคฺ. ๓/๑๓
๒ โมคฺ. ๓/๔๕
๓ สี, ก. อปรรตฺตํ
๔ โมคฺ. ๓/๑๑๐
๕ โมคฺ. ๒/๑๑๙, นีติ. ๖๘๖

ปรสฺสปทํ, อตฺตโนปทํ, ภยโต อุปฏฺฐานํ ภยตูปฏฺฐานํ, ปรโตโฆโส, ควํปติตฺเถโร, มนสิกาโร.[๑] ปุพฺเพนิวาโส,[๒] ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ,[๓] มชฺเฌกลฺยาณํ,[๔] อนฺเตวาสี,[๕] อนฺเตวาสิโก, ชเนสุโต,[๖] อุรสิโลโม, กณฺเฐกาโฬ, สรสิชมิจฺจาทิ.

อโลปตปฺปุริโส.

ตปฺปุริสสมาโส นิฏฺฐิโต.

---

๑ อภิ.วิ. ๓๕/๒๙๐

๒ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๙

๓ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๒

๔ ที.มหา. ๑๐/๘๖/๔๐

๕ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๔/๓๔๘

๖ ที.มหา. ๑๐/๓๔๓/๒๒๕

๔.๕. พหุพฺพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ ทฺวิปโท ภินฺนาธิกรโณ ติปโท นนิปาตปุพฺพปโท สหปุพฺพปโท อุปมานปุพฺพปโท สงฺขฺโยภยปโท ทิสนฺตราฬตฺโถ พฺยติหารลกฺขโณ จาติ.

ตตฺถ **ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ** พหุพฺพีหิ กมฺมาทีสุ ฉสุ วิภตฺยตฺเถสุ ภวติ.

ตตฺถ **ทุติยตฺเถ** ตาว "อาคตา สมณา อิมํ สํฆารามนฺ"ติ วิคฺคเห

๓๕๒. **อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ.**[๑]

สมสฺยมานปทโต อญฺเญสํ ปจมาทุติยาทิวิภตฺยนฺตานํ ปทานมตฺเถสุ ยุตฺตตฺถานิ นามานิ วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส พหุพฺพีหิสญฺโญ จ โหติ.

พหโว วีหโย ยสฺส[๒] โส **พหุพฺพีหิ**. พหุพฺพีหิสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาวเสน **พหุพฺพีหิ**ติ วุตฺโต. อญฺญปทตฺถปฺปธาโน หิ พหุพฺพีหิ.

ทุวิโธ จายํ พหุพฺพีหิ ตคฺคุณสํวิญฺญาณาตคฺคุณสํวิญฺญาณวเสน. เตสุ ยตฺถ วิเสสนภูโต อตฺโถ **อญฺญปทตฺถ**คฺคหเณน

---

๑ กจฺ. ๓๒๘, โมคฺ. ๓/๑๗, นีติ. ๗๐๘ ๒ ก. ยสฺมึ

คยฺหติ, โส **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**. ยถา ลมฺพกณฺณมานยาติ.

ยตฺถ ปน น คยฺหติ, โส **อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**. ยถา พหุธนมานยาติ.

อิธ **พหุพฺพีหิ**สทฺเท วิย วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต. เสสํ ปุพฺพสมํ.

อาคตสมโณ สํฆาราโม. เอตฺถ จ **อาคต**สทฺโท **สมณ**สทฺโท จ อตฺตโน อตฺเถ อฏฺฐตฺวา ทุติยาวิภตฺยตฺถภูเต สํฆารามสงฺขาเต อญฺญปทตฺเถ วตฺตนฺติ. ตทตฺถโชตนตฺถเมว ตทนนฺตรํ “สํฆาราโม”ติ ปทนฺตรํ ปยุชฺชติ. ตโต สมาเสเนว กมฺมตฺถสฺส อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติ. **อิทํ**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค. เอวํ สพฺพตฺถ. พหุพฺพีหิ จายํ อภิเธยฺยลิงฺควจโน.

ตถา อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, ปฏิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปถํ โสยํ ปฏิปนฺนทฺธิโก ปโถ, อภิรูฬฺหา วาณิชา ยํ นาวํ สา อภิรูฬฺหวาณิชา นาวา. เอวํ กมฺมตฺเถ พหุพฺพีหิ.

ตติยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน สมเณน โสยํ ชิตินฺทฺริโย[๑] สมโณ. เอวํ ทิฏฺฐธมฺโม,[๒] ปตฺตธมฺโม,[๓] กตกิจฺโจ,[๔] ชิตา มารา อเนนาติ ชิตมาโร[๕] ภควา, ปฏิวิทฺธสพฺพธมฺโม.

จตุตฺถิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ โสยํ

---

๑ วิมาน.อฏฺ. ๑/๑๐๔๑/๓๒๘

๒ ที.สี.อฏฺ. ๑/๙๓/๑๑๑

๓ ที.สี. ๙/๒๙๙/๑๐๘

๔ องฺ.ติก. ๒๐/๕๘/๑๕๘

๕ อป.อฏฺ. ๒/๑๒๒/๙๐

ทินฺนสุงฺโก ราชา, อุปนีตํ โภชนํ อสฺส สมณสฺสาติ อุปนีตโภชโน สมโณ, อุปหโฏ พลิ อสฺสาติ อุปหฏพลิ ยกฺโข.

ปญฺจมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน คาโม, นิคฺคโต อโย อสฺมาติ นิรโย,[๑] นิคฺคตา กิเลสา เอตสฺมาติ นิกฺกิเลโส, อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ อเปตวิญฺญาโณ[๒] มตกาโย, อปคตํ ภยเภรวํ อสฺมาติ อปคตภยเภรโว อรหา.

ฉฏฺฐิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส โสยํ ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส. เอวํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป,[๓] ขีณาสโว,[๔] วีโต ราโค อสฺสาติ วีตราโค,[๕] เทฺว ปทานิ อสฺสาติ ทฺวิปโท, ทฺวิหตฺโถ ปโฏ, เตวิชฺโช,[๖] จตุปฺปโท, ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ ปญฺจจกฺขุ ภควา, ฉฬภิญฺโญ.[๗] รสฺสตฺตํ. นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ, ทสพโล,[๘] อนนฺตญาโณ,[๙] ตีณิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ ติทสา เทวา. สมาสนฺตสฺส อตฺตํ. อิธ **ปริมาณ**สทฺทสฺส สนฺนิธานโต **ทส**สทฺโท สงฺขฺยาเน วตฺตเต.[๑๐] อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา,[๑๑] โก ปภโว อสฺสาติ กึปภโว[๑๒] อยํ กาโย, วิคตํ มลมสฺสาติ วิมโล,[๑๓] สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺธํ จนฺทนํ. เอวํ สุสีโล, สุมุโข, กุจฺฉิโต คนฺโธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺธํ กุณปํ,

---

๑ องฺ.ทุก. ๒๐/๒๘/๕๙

๒ ขุ.ธ. ๒๕/๔๑/๒๓

๓ ที.ปา. ๑๑/๓๑๐/๒๐๑

๔ ขุ.เถรี. ๒๖/๖๖/๔๔๒

๕ สํ.ส. ๑๕/๒๒๑/๒๓๗

๖ ขุ.เถรี. ๒๖/๖๔/๔๔๑

๗ ขุ.อป. ๓๒/๑๒๓/๙๒

๘ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๔๒๗

๙ ขุ.อป. ๓๒/๔๙/๒๒๙

๑๐ โมคฺ. ๓/๑๗

๑๑ โมคฺ. ๓/๕๕

๑๒ วิ.ป. ๘/๓๕๒/๓๒๗

๑๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๘๕/๒๘๒

ทุฏฺฐุ มโน อสฺสาติ ทุมฺมโน. เอวํ ทุสฺสีโล, ทุมฺมุโข, ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ ตโปธโน, ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ ขนฺติพโล, อินฺโทติ นามํ เอตสฺสาติ อินฺทนาโม.

ฉนฺทชาตาทีสุ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ ยถิจฺฉิตตฺตา อุภยํ ปุพฺพํ นิปตติ. ยถา ฉนฺโท ชาโต อสฺสาติ ฉนฺทชาโต,[๑] ชาโต ฉนฺโท อสฺสาติปิ ชาตฉนฺโท. เอวํ สญฺชาตปีติโสมนสฺโส,[๒] ปีติโสมนสฺส-สญฺชาโต, มาสชาโต, ชาตมาโส, ฉินฺนหตฺโถ, หตฺถจฺฉินฺโน.[๓]

"ทีฆา ชงฺฆา ยสฺสา"ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต

"ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท"ติ จ วตฺตเต.

๓๕๓. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ.[๔]

อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ ปเท ปเร ปุพฺเพ ภาสิตปุมา อิตฺถิวาจโก สทฺโท อตฺถิ เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว. พหุพฺพีหิวิสโยยํ อุปริ "กมฺมธารยสญฺเญ จา"ติ วกฺขมานตฺตา.

๓๕๔. กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ.[๕]

กฺวจิ ตทฺธิตสมาสนาโมปสคฺคาทีสุ ปเทสุ อาทิมชฺฌุตฺตรภูตานํ สรานํ ชินวจนานุปโรเธน ทีฆรสฺสา โหนฺติ ปจฺจเยสุ อปจฺจเยสุ ปเรสุ

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๗๗๔/๔๘๖　　๒ เถร.อฏฺ. ๑/๘๕/๒๘๖
๓ วิ.มหา. ๔/๑๑๙/๑๓๒　　๔ กจ. ๓๓๑, โมคฺ. ๓/๖๗, นีติ. ๗๑๔-๕
๕ กจฺ. ๔๐๓, นีติ. ๘๕๘

อปรภูเตสุ จ.

ตตฺถ

ทีฆตฺตํ ปากฏานูป- ฆาตาโท มธุวาทิสุ
รสฺสตฺตํ อชฺชเว อิตฺถิ- รูปาโท จ กตาทิสูติ.

พหุพฺพีหิสมาเส สติ ปุลฺลิงฺเค อุตฺตรปทนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. ทีฆชงฺโฆ ปุริโส. ตถา ปหูตา ชิวฺหา อสฺสาติ ปหูตชิวฺโห[๑] ภควา. มหตี ปญฺญา อสฺสาติ มหาปญฺโญ.[๒] "มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท"ติ **มหา**เทโส.

อิตฺถิยมิติ กึ. ขมาธโน. **ภาสิตปุมา**ติ กึ. สทฺธาธุโร, สทฺธา-ปกติโก, ปญฺญาปกติโก, ปญฺญาวิสุทฺธิโก. เอตฺถ จ "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ **ก**ปฺปจฺจโย. **ตุลฺยาธิกรเณ** อิจฺเจว. สมณิภตฺติโก, กุมาริภตฺติโก, กุมาริภตฺติ.[๓]

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน อิธ น ภวติ. พหุทาสิโก ปุริโส. พหุกุมาริกํ กุลํ.

"คาณฺฑีโว[๔] ธนุ อสฺสา"ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต

๓๕๕. ธนุมฺหา จ.[๕]

ติปทมิทํ. กฺวจิ สมาสนฺตคตา **ธนุ**สทฺทา **อา**ปจฺจโย โหติ.

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๐๐/๑๒๔
๒ ม.อุ. ๑๔/๙๓/๗๗
๓ สี. กุมาริคีติโก
๔ โมคฺ. ๔/๘๘
๕ กจฺ. ๓๔๐, โมคฺ. ๓/๕๐, นีติ. ๗๓๒

จสทฺเทน ธมฺมาทิโต จ. “วโมทุทนฺตานนฺ”ติ วกาโร. คาณฺฑีวธนฺวา. เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา.

กฺวจีติ กึ. สหสฺสถามธนุ, ปจฺจกฺขธมฺโม, วิทิตธมฺโม.[๑]

นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ อิจฺจตฺร นานปฺปการา ทุมา นานาทุมา, นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ, นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ จาติ นานาทุมปติตปุปฺผานิ, เตหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา, นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา สานู ยสฺส ปพฺพตสฺส โสยํ นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ, ปพฺพโต. อยํ ปน กมฺมธารยตปฺปุริสคพฺโภ ตุลฺยาธิกรณพหุพฺพีหิ.

ตถา พฺยาลมฺโพ อมฺพุธโร พฺยาลมฺพมฺพุธโร, ตสฺส พินฺทูนิ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูนิ, เตหิ จุมฺพิโต พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต, ตาทิโส กูโฏ ยสฺส โสยํ **พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ** อิจฺจาทิ.

สตฺตมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส ชนปโท, สุลภ ปิณฺโฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิณฺโฑ เทโส, อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ ราชธานิยํ สา อากิณฺณมนุสฺสา[๒] ราชธานี, พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส อสฺสโม, อุปจิตํ มํสโลหิตํ อสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ สรีรํ, พหโว สามิโน อสฺมินฺติ พหุสฺสามิกํ นครํ.

“พหู นทิโย อสฺมินฺ”ติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต

สมาสนฺตคฺคหณํ, **ก**ปฺปจฺจโย จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๘/๑๗ ๒ ที.สี. ๙/๔๘๑/๑๒๕

๓๕๖. **นทิมฺหา จ.**[๑]

สมาสนฺตคตา **นทิ**มฺหา **ก**ปฺปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน **ตุ**อนฺตา จ. นิจฺจตฺถํ วจนํ. **นที**ติ เจตฺถ อิตฺถิวาจกานํ **อี**การ**ู**การานํ ปรสมญฺญา.[๒] ตโต "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ"ติอาทินา นทิสญฺญสฺส **ก**ปฺปจฺจเย รสฺสตฺตํ. พหุนทิโก ชนปโท. เอวํ พหุชมฺพุกํ วนํ. พหุนาริโกติ ฉฏฺฐีพหุพฺพีหินา สิทฺธํ. พหโว กตฺตาโร อสฺมึ, อสฺสาติ วา พหุกตฺตุโก เทโส. เอวํ พหุภตฺตุโก.

ภินฺนาธิกรโณ ยถา เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส,[๓] สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส[๔] ปุริโส, อุภโต พฺยญฺชนมสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก,[๕] ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ[๖] ปุริโส. เอวํ ทณฺฑปาณิ,[๗] สตฺถปาณิ, วชิรปาณิ, ขคฺคหตฺโถ, สตฺถหตฺโถ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺธภตฺติโก, สทฺธมฺมคารโว อิจฺจาทิ.

ติปโท ยถา ปรกฺกเมนาธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ภวนฺติ ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มหาปุริสา. เอวํ ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โสยํ โอณีตปตฺตปาณิ,[๘] สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย,[๙] มตฺตา พหโว มาตงฺคา

---

๑ กจฺ. ๓๓๘, โมคฺ. ๓/๕๒, นีติ. ๗๒๕

๒ นีติ. ๗๒๔, กาตนฺต. ๒/๙

๓ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๑๘/๒๙

๔ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๑๘/๒๗

๕ วิ.อฏฺ. ๓/๙๒

๖ ชา.อฏฺ. ๒/๙๑/๑๙๑

๗ ม.มู. ๑๒/๑๙๙/๑๖๘

๘ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๙๗/๒๕๐

๙ ที.ปา. ๑๑/๒๐๐/๑๒๔

อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ วนํ อิจฺจาทิ.

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม[๑] ภควา. อิธ "อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส"ติ สุตฺเต "อตฺตํ นสฺสา"ติ โยควิภาเคน **น**สฺส **อ**ตฺตํ. เอวํ อปฺปฏิปุคฺคโล,[๒] อปุตฺตโก, อเหตุโก. "กฺวจิ สมาสนฺต" อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย. นตฺถิ สํวาโส เอเตสนฺติ อสํวาสา,[๓] น วิชฺชเต วุฏฺฐิ เอตฺถาติ อวุฏฺฐิโก ชนปโท, อภิกฺขุโก วิหาโร, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร.[๔] "สเร อนฺ"ติ **อนฺ**. **ตปฺปุริส**คฺคหณมุปลกฺขณํ. อถ วา "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **น**สฺส **อนฺ**. เอวํ นตฺถิ อนฺโต อสฺสาติ อนนฺตํ, น วิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ อนาสวา[๕] อิจฺจาทิ.

ปจมายตฺเถ สหปุพฺพปโท ยถา สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก,[๖] สเหตุ วา. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **สา**เทโส[๗] "กฺวจิ สมาสนฺต" อิจฺจาทินา **ก**ปจฺจโย จ. สห ปีติยา อิเม วตฺตนฺตีติ สปฺปีติกา.[๘] เอวํ สห ปจฺจเยหิ วตฺตนฺตีติ สปจฺจยา,[๙] สกิเลโส, สอุปาทาโน, สปริวาโร, สห มูเลน อุทฺธโต สมูลุทฺธโต รุกฺโข.

อุปมานปุพฺพปโท ปจมายตฺเถ ตาว อุปมาโนปเมยฺยภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **อิว**สทฺทปฺปโยโค. กายพฺยามานํ สมปฺปมาณตาย นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย ราชกุมาโร โสยํ นิโคฺรธปริมณฺฑโล[๑๐] ราชกุมาโร.

---

๑ ม.มู. ๑๒/๑๓๘/๙๗
๒ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๗๔/๒๒
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๙/๓๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๕ วิ.ป. ๘/๓๒๗/๒๘๘
๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๘๗/๒๕๕
๗ โมคฺ. ๓/๗๘, นีติ. ๗๔๖
๘ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๗๙/๒๙๓
๙ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๘๙/๒๕๕
๑๐ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๔

“วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทสฺส อปฺปโยโค. สงฺโข วิย ปณฺฑโร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร, กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร,[๑] จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต[๒] ภควา. เอวํ อตฺถภูโต, ธมฺมภูโต,[๓] พฺรหฺมภูโต,[๔] อนฺโธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต[๕] พาโล, มุญฺชปพฺพชมิว ภูตา อยนฺติ มุญฺชปพฺพชภูตา[๖] กุฏิฏฺจิ, ตนฺตากุลกมิว ชาตา อยนฺติ ตนฺตากุลกชาตา.[๗]

ฉฏฺฐิยตฺเถ สุวณฺณวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณวณฺโณ[๘] ภควา. อุตฺตรปทโลโป.[๙] นาคสฺส วิย อสฺส คตีติ นาคคติ. เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหหนุ.[๑๐] เอณิสฺส วิย อสฺส ชงฺฆาติ เอณิชงฺโฆ,[๑๑] สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย อสฺส กาโยติ สีหปุพฺพทฺธกาโย,[๑๒] พฺรหฺมุโน วิย อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร.[๑๓]

วาสทฺทตฺเถ สงฺขฺโยภยปโท ยถา เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตา.[๑๔] “ทฺเวกฏฺฐานมาการา วา”ติ **ทฺวิ**สทฺทนฺตสฺส **อา**ตฺตํ รสฺสตฺตํ. ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา.[๑๕] เอวํ สตฺตฏฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิ.

---

๑ ธ.อฏฺ. ๑/๒๔๕/๒๒๕ (ฉ)
๒ ม.มู. ๑๒/๒๐๓/๑๗๑
๓ ม.อุ. ๑๔/๒๘๑/๒๕๒
๔ ม.อุ. ๑๔/๒๘๑/๒๕๒
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๗๔/๔๗
๖ ที.มหา. ๑๐/๙๕/๔๙
๗ ที.มหา. ๑๐/๙๕/๔๙
๘ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๒
๙ นีติ. ๗๓๗
๑๐ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๕
๑๑ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๑
๑๒ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๓
๑๓ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๕
๑๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๒/๒๒๗
๑๕ วิ.อฏฺ. ๒/๖๖/๒๗๑

ทิสนฺตราฬตฺโถ[๑] ยถา ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬํ สายํ ปุพฺพทกฺขิณา วิทิสา. เอตฺถ ตุลฺยาธิกรณปทปรตฺตาภาวา น ปุมฺภาวาติเทโส. “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ”ติอาทินา ทิสนฺตราฬตฺเถ ปุพฺพปทสฺส รสฺสตฺตํ. เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, ปจฺฉิมุตฺตรา. ยทา ปน ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ กมฺมธารยสมาโส โหติ, ตทา ปุมฺภาวาติเทโส อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตา. สพฺพนามิกวิธานมฺปิ นิจฺจํ ภวติเยว. ยถา ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสมิติ.

พฺยติหารลกฺขโณ[๒] ยถา เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิ. “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ”ติอาทินา มชฺเฌ ทีโฆ, “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา อนฺตสฺสิกาโร.

ปฐมาวิภตฺยตฺถพหุพฺพีหิ.

พหุพฺพีหิสมาโส นิฏฺฐิโต.

---

๑ สี. ทิสนฺตราฬตฺเถ ๒ โมคฺ. ๓/๑๘

๔.๖. ทฺวนฺทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส วุจฺจเต.

โส จ ทุวิโธ อิตรีตรโยค-สมาหารตฺถเภเทน.

ตตฺถ **อิตรีตรโยเค** ตาว “สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาน” อิตีธ อุภยตฺถาปิ ปรเมกวจนํ. สมุจฺจยโชตนตฺถํ **จ**สทฺทปฺปโยโค จ.

“สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จา”ติ วิคฺคเห

๓๕๗. **นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท.**[๑]

นานานามานเมว เอกวิภตฺติกานํ ยุตฺตตฺถานํ โย สมุจฺจโย, โส วิภาสา สมาโส ภวติ ทฺวนฺทสญฺโญ จ.

เอตฺถ จ **สมุจฺจโย** นาม สมฺปิณฺฑนํ. โส ปน อตฺถวเสน เกวลสมุจฺจโย อนฺวาจโย อิตรีตรโยโค สมาหาโร จาติ จตุพฺพิโธ.

ตตฺถ เกวลสมุจฺจเย อนฺวาจเย จ สมาโส น ภวติ กฺริยา-สาเปกฺขตาย นามานํ อญฺญมญฺญํ อยุตฺตตฺถภาวโต. ยถา จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ[๒] อทาสิ, ทานํ เทหิ,[๓] สีลญฺจ รกฺขาหิ. อิตรีตรโยเค สมาหาเร จ สมาโส ภวติ ตตฺถ นามานํ อญฺญมญฺญํ ยุตฺตตฺถภาวโต.

เทฺว เทฺว ปทานิ **ทฺวนฺทา**, ทฺวนฺทฏฺฐา วา **ทฺวนฺทา**. ทฺวนฺทสทิสตฺตา อยํ สมาโสปิ อนฺวตฺถสญฺญาย **ทฺวนฺโท**ติ วุจฺจติ.

---

๑ กจฺ. ๓๒๙, โมคฺ. ๓/๑๙, นีติ. ๗๐๙ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๕๙๔/๒๒๗
๓ สพฺพตฺถ. ทานญฺจ เทหิ,

อุภยปทตฺถปฺปธาโน หิ ทฺวนฺโท.

นนุ จ อุภยปทตฺถปฺปธานตฺเต สติ ทฺวนฺเท กถเมกตฺถีภาโว สิยาติ. วุจฺจเต. สทิสาทิอตฺเถปิ สทฺทปฺปวตฺติสมฺภเวน ทฺวินฺนํ ปทานํ เอกกฺขเณเยว อตฺถทฺวยทีปกตฺตา น วิโรโธ. ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว เตสมตฺถทฺวยทีปกตฺตา.[๑] ยถา หิ **ภู**สทฺโท อนุภวอภิภวาทิเก อตฺเถ **อนฺวภิ**อาทิอุปสคฺคสหิโตว ทีเปติ, น เกวโล, เอวํ "ควสฺสกนฺ"ติ-อาทีสุ ควาทีนํ **อสฺส**าทิสทฺทนฺตรสหิตานเมว อตฺถทฺวยทีปนํ, น เกวลานนฺติ ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว, น สพฺพตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํ. อถ วา ทฺวินฺนมฺปิ ยถาวุตฺตสมุจฺจยทีปกตฺตา อตฺถิ ทฺวนฺเทเปกตฺถิตาติ น โกจิ วิโรโธ. ตโต สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปาทิ วุตฺตนยเมว. สมาเสเนว จตฺถสฺส วุตฺตตฺตา "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ จสทฺทสฺส อปฺปโยโค.

อิธ ทฺวนฺเท อจฺจิตตรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ. อิตรีตรโยคสฺส อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพตฺถ พหุวจนเมว.

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา,[๒] สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺต-โมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิ. สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา.[๓] เอวํ พฺราหฺมณคหปติกา,[๔] ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิม-สูริยา,[๕] มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร.[๖] "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา ทฺวนฺเท **มาตุ**อาทิปุพฺพปทุการสฺส **อา**กาโร.[๗] เอวํ ปิตาปุตฺตา.

---

๑ สี. ทีปนา, นีติ. ทีปนํ

๒ วิ.มหา. ๔/๖๐/๕๑

๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๖๔/๑๐๘

๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๘๕

๕ องฺ.เอกก. ๒๑/๕๐/๕๙

๖ องฺ.ติก. ๒๐/๗๑/๒๐๑

๗ นีติ. ๔๒๐/๗๓๖

“ชายา จ ปติ จาติ ชายาปติ” อิตีธ

“กฺวจี”ติ วตฺตเต.

๓๕๘. **ชายาย ตุทํชานิ ปติมฺหิ.**[๑]

ชายาสทฺทสฺส **ตุทํ-ชานิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **ปติ**สทฺเท ปเร กฺวจิ. ตุทํปตี, ชานิปตี,[๒] ชยมฺปติกา.[๓] เอตฺถ นิคฺคหีตาคโม, “กฺวจา”ทินา รสฺสตฺตญฺจ.

กฺวจิ อปฺปสรํ ปุพฺพํ นิปตติ. ยถา จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา, นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา. สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา.

กฺวจิ อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต. ยถา อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมา. เอวํ คติพุทฺธิภุชปจหรกรสยา, ธาตโว จ ลิงฺคานิ จ ธาตุลิงฺคานิ.

กฺวจิ สราทิอการนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต. ยถา อตฺโถ จ ธมฺโม จ อตฺถธมฺมา. เอวํ อตฺถสทฺทา, สทฺทตฺถา วา.

สมาหาเร ปน “จกฺขุ จ โสตญฺจา”ติ อตฺเถ “นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท”ติ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลปาทิมฺหิ กเต,

“นปุํสกลิงฺคํ เอกตฺตญฺจา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๓๓๙, โมคฺ. ๓/๗๐, นีติ. ๗๓๑ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๓/๖๗

๓ สํ.นิ. ๑๖/๖๓/๙๕

๓๕๙. ตถา ทฺวนฺเท ปาณิ-ตูริย-โยคฺค-เสนงฺค-ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธวิรุทฺธ-วิสภาคตฺถาทีนญฺจ.[๑]

ยถา ทิคุสมาเส, ตถา สมาหารทฺวนฺทสมาเสปิ ปาณิ-ตูริย-โยคฺค-เสนงฺคตฺถานํ ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธวิรุทฺธ-วิสภาคตฺถอิจฺเจว-มาทีนญฺจ เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

ปาณิโน จ ตูริยานิ จ โยคฺคานิ จ เสนา จาติ ปาณิตูริยโยคฺคเสนา, ตาสมงฺคานิ **ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ**. ทฺวนฺทโต ปรตฺตา **องฺค**สทฺโท ปจฺเจกมภิสมฺพชฺฌเต. ขุทฺทา จ เต ชนฺตุกา เจติ **ขุทฺทชนฺตุกา**, วิวิเธนากาเรน วิรุทฺธา **วิวิธวิรุทฺธา**, นิจฺจวิโรธิโน. สมาโน ภาโค เยสํ เต **สภาคา**. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สมาน**สฺส **ส**อาเทโส. วิวิธา จ เต ลกฺขณโต สภาคา จ กิจฺจโตติ **วิสภาคา**. ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ จ ขุทฺทชนฺตุกา จ วิวิธวิรุทฺธา จ วิสภาคา จาติ ทฺวนฺโท. อิธ พหุตฺตา ปุพฺพนิปาตสฺส อนิยโม. เต อตฺถา เยสํ เต ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถา, เต อาทโย เยสํ เต ตทาทโย.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตสงฺขฺยาปริมาณตฺถปจนจณฺฑาลตฺถทิสตฺถาทีนญฺจ ทฺวนฺเท เอกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. อิติ ปาณฺยงฺคตฺถภาวโต จกฺขุโสตสทฺทานํ อิมินา เอกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ กตฺวา สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิ.

---

๑ กจฺ. ๓๒๒, โมคฺ. ๓/๑๙-๒๐, นีติ. ๗๐๐

จกฺขุโสตํ, เห จกฺขุโสต, จกฺขุโสตํ, จกฺขุโสเตน. เอวํ สพฺพตฺเถกวจนเมว. มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ. “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. หนุ จ คีวา จ หนุคีวํ. เอวํ กณฺณนาสํ, ปาณิปาทํ, ฉวิมํสโลหิตํ. หตฺถปาทา[๑] มํสโลหิตานีติอาทีนํ ปน อิตรีตรโยเคน สิทฺธํ. เอวํ ปาณฺยงฺคตฺเถ.

ตูริยงฺคตฺเถ คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ,[๒] สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ. **สมฺมนฺ**ติ กํสตาฬํ. **ตาฬนฺ**ติ หตฺถตาฬํ. สงฺโข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ, สงฺขา จ ปณวา จ ฑิณฺฑิมา จาติ วา สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ. ปณวาทโย เทฺวปิ เภริวิเสสา.

โยคฺคงฺคตฺเถ ยถา ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ,[๓] ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ.[๔]

เสนงฺคตฺเถ. หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ, รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ.[๕] **จมฺมนฺ**ติ สรวารณผลกํ. ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ. **กลาโป**ติ ตูณีรํ.

ขุทฺทชนฺตุกตฺเถ ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํ.[๖] เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ,[๗] กีฏปฏงฺคํ, กีฏสรีสปํ. ตตฺถ **กุนฺถา** สุขุมกิปิลฺลิกา, **กีฏา** กปาลปิฏฺฐิกปาณา.

วิวิธวิรุทฺธตฺเถ อหิ จ นกุโล จ, อหี จ นกุลา จาติ วา

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑/๖
๒ ที.สี. ๙/๑๓/๗
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๙๗/๒๐๗
๔ สํ.ส. ๑๕/๑๙๗/๒๐๗
๕ ม.มู. ๑๒/๑๖๘/๑๓๐
๖ ม.มู. ๑๒/๑๖๗/๑๒๙
๗ วิ.มหา. ๔/๑๒๙/๑๔๐

อหินกุลํ. เอวํ พิฬารมูสิกํ. อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. กาโกลูกํ, สปฺปมณฺฑูกํ, ครุฬสปฺปํ.

วิสภาคตฺเถ สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ,[๑] สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ.[๒] เอวํ นามรูปํ,[๓] หิโรตฺตปฺปํ,[๔] สติสมฺปชญฺญํ,[๕] โลภโมหํ, โทสโมหํ, อหิริกาโนตฺตปฺปํ, ถีนมิทฺธํ,[๖] อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ[๗] มิจฺจาทิ. "อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี"ติ เอตฺถ "อํโม"ติ นิทฺเทสทสฺสนโต กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคตฺตํ น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.[๘] เตน อาธิปจฺจปริวาโร[๙] ฉนฺทปาริสุทฺธิ[๑๐] ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยนฺติอาทิ สิชฺฌติ.

อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตานํ ทฺวนฺเท ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสํ,[๑๑] "กฺวจาที"ติอาทินา มชฺเฌ รสฺสตฺตํ. เอวํ อิตฺถิปุมํ, ปตฺตจีวรํ,[๑๒] สาขาปลาสมิจฺจาทิ.

สงฺขฺยาปริมาณตฺถานํ ทฺวนฺเท[๑๓] เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกํ, สงฺขฺยาทฺวนฺเท อปฺปสงฺขฺยา ปุพฺพํ นิปตติ. เอวํ ทุกติกํ,[๑๔] ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ, ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ.

ปจนจณฺฑาลตฺถานํ ทฺวนฺเท โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ

---

๑ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๔๒/๓๒๘
๒ ม.อุ. ๑๔/๔๕๐/๓๘๒
๓ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๒/๑๒๖
๕ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๙/๑๓๙
๖ ที.สี. ๙/๒๑๗/๗๒
๗ ม.มู. ๑๒/๒๙๖/๒๕๙
๘ โมคฺ. ๓/๒๐
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๓
๑๐ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๑๖๘/๑๓๙
๑๑ ที.สี. ๙/๑๐/๕
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๒/๙๓
๑๓ โมคฺ. ๓/๒๑
๑๔ อภิ.ปฺํจ.อฏฺ. ๓/๓๙๒

โอรพฺภิกสูกริกํ. เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปาโก จ จณฺฑาโล จ สปากจณฺฑาลํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ, เวนรถการํ. ตตฺถ **เวนา** ตจฺฉกา, **รถการา** จมฺมการา.

ทิสตฺถานํ ทฺวนฺเท ปุพฺพา จ อปรา จาติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาสํ วิภตฺติโลปญฺจ กตฺวา อิธาทิคฺคหเณน เอกตฺเต นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต "สโร รสฺโส นปุํสเก"ติ รสฺสตฺตํ. ปุพฺพาปรํ, เห ปุพฺพาปร, ปุพฺพาปรํ, ปุพฺพาปเรน, ปุพฺพาปรสฺส อิจฺจาทิ. เอวํ ปุรตฺถิมปจฺฉิมํ, ทกฺขิณุตฺตรํ, อธรุตฺตรํ.

"นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตํ, ทฺวนฺเท"ติ จ วตฺตเต.

๓๖๐. วิภาสา รุกฺข-ติณ-ปสุ-ธน-ธญฺญ-ชนปทาทีนญฺจ.[๑]

รุกฺข-ติณ-ปสุ-ธน-ธญฺญ-ชนปทาทีนเมกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ วิภาสา โหติ ทฺวนฺเท สมาเส. เอกตฺตาภาเว พหุวจนํ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ.

ตตฺถ **รุกฺขานํ ทฺวนฺเท** อสฺสตฺถา จ กปิตฺถา จาติ อตฺเถ สมาหาเร ทฺวนฺทสมาสาทิมฺหิ กเต อิมินา วิกปฺเปเนกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. อสฺสตฺถกปิตฺถํ, อสฺสตฺถกปิตฺถา วา. เอวํ อมฺพปนสํ, อมฺพปนสา วา, ขทิรปลาสํ, ขทิรปลาสา วา, ธวสฺสกณฺณกํ, ธวสฺสกณฺณกา วา.

ติณานํ ทฺวนฺเท อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ, อุสีรพีรณานิ วา. เอวํ มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา วา, กาสกุสํ,

---

๑ กจฺ. ๓๒๓, โมคฺ. ๓/๑๙, นีติ. ๗๐๑

กาสกุสา วา.

ปสูนํ ทฺวนฺเท อชา จ เอฬกา จ อเชฬกํ,[๑] อเชฬกา วา, หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถิควสฺสวฬวํ,[๒] หตฺถิควสฺส-วฬวา วา. “กฺวจา”ติอาทินา รสฺสตฺตํ, “โอ สเร จา”ติ **อวา**เทโส จ. โคมหิสํ, โคมหิสา วา, เอเณยฺยวราหํ, เอเณยฺยวราหา วา, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉํ, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉา วา.

ธนานํ ทฺวนฺเท หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณํ,[๓] หิรญฺญสุวณฺณานิ วา. เอวํ ชาตรูปรชตํ, ชาตรูปรชตานิ วา, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยํ, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยา วา.

ธญฺญานํ ทฺวนฺเท สาลี จ ยวา จ สาลิยวํ, สาลิยวา วา. เอวํ ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา วา.

ชนปทานํ ทฺวนฺเท กาสี จ โกสลา จ กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา วา, วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา วา, องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธํ, องฺคมคธา วา.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญปฺปฏิปกฺขธมฺมานํ สกุณตฺถานญฺจ ทฺวนฺเท วิภาสา เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลากุสลํ,[๔] กุสลากุสลา วา. เอวํ สาวชฺชานวชฺชํ,[๕] สาวชฺชานวชฺชา วา, หีนปฺปณีตํ[๖] หีนปฺปณีตา วา, กณฺหสุกฺกํ,[๗] กณฺหสุกฺกา วา,

---

๑ ที.สี. ๙/๓๔๕/๑๔๓
๒ ที.สี. ๙/๑๐/๖
๓ ม.อุ. ๑๔/๒๕๘/๒๒๗
๔ ม.ม. ๑๓/๑๙๓/๑๗๐
๕ ขุ.สุ. ๒๕/๕๔๐/๔๓๙
๖ อภิ.ก. ๓๗/๔๗๗/๒๘๗
๗ องฺ.ติก. ๒๐/๒๓๒/๒๕๘

สุขทุกฺขํ,[๑] สุขทุกฺขานิ วา, ปฏิฆานุนยํ, ปฏิฆานุนยา วา, ฉายาตปํ, ฉายาตปา วา, อาโลกนฺธการํ, อาโลกนฺธการา วา, รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ,[๒] รตฺตินฺทิวา วา, อหญฺจ รตฺติ จ อโหรตฺตํ,[๓] อโหรตฺตา วา. "กฺวจิ สมาสนฺต"อิจฺจาทินา **อา**การ**ิ**การานมตฺตํ.

สกุณานํ ทฺวนฺเท. หํสา จ พกา จ หํสพกํ, หํสพกา วา. เอวํ การณฺฑวจกฺกวากํ, การณฺฑวจกฺกวากา วา, มยูรโกญฺจํ,[๔] มยูรโกญฺจา วา, สุกสาลิกํ, สุกสาลิกา วา.

สมาหารทฺวนฺโท.

เยภุยฺเยน เจตฺถ

อจฺจิตปฺปสรํ ปุพฺพํ อิวณฺณุวณฺณกํ กฺวจิ
ทฺวนฺเท สราทฺยการนฺตํ พหูสฺวนิยโม ภเว.

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโต.

ปุพฺพุตฺตรุภยญฺญตฺถป- ปธานตฺตา จตุพฺพิโธ
สมาโสยํ ทิคุกมฺม- ธารเยหิ จ ฉพฺพิโธ.
ทุวิโธ อพฺยยีภาโว นวธา กมฺมธารโย
ทิคุ ทุธา ตปฺปุริโส อฏฺฐธา นวธา ภเว
พหุพฺพีหิ ทฺวิธา ทฺวนฺโท สมาโส จตุรฏฺฐธาติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ สมาสกณฺโฑ จตุตฺโถ.

---

๑ ขุ.อิติ. ๒๕/๑๐/๑๐๔
๒ ขุ.สุ. ๒๕/๕๑๓/๔๓๑
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๒๖/๕๗
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๘๐๒/๒๐๘